

4. Shanskova T.I. Sotsialno-pedahohichna pidhotovka do roboty z batkamy uchniv: metod. rek. dlia stud. i vykl. f-tiv pidhotovky maibutnikh uchyteliv poch. kl. / za red. O.A. Dubaseniuk / T.I. Shanskova. Zhytomyr: ZhDPU, 2000. 100 s.

Одержано статтю: 16.05.2019

Прийнято до друку: 30.05.2019

УДК 37.013.42

DOI: 10.15330/esu.16.156-166

Галина Лемко,

кандидат педагогічних наук, доцент,
ДВНЗ “Прикарпатський національний університет
ім.В.Стефаника” (м. Івано-Франківськ, Україна)

Galyna Lemko,

Candidate of pedagogical sciences (PhD),
Associate Proffesor, Vasyl Stefanyc Precarpathian
National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

halyna.lemko@pu.if.ua

Михайло Гундяк,

студент, ДВНЗ “Прикарпатський національний
університет ім.В.Стефаника”
(м. Івано-Франківськ, Україна)

Mykhailo Hundiak,

student, Vasyl Stefanyc Precarpathian National
University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

hundiak.1997@gmail.com

ПСИХОКОРЕКЦІЙНА РОБОТА З СОЦІАЛЬНО ДЕЗАДАПТОВАНИМИ ПІДЛІТКАМИ

PSYCHO-CORRECTIVE WORK WITH SOCIALLY UNADAPTED TEENS

Стаття присвячена одній з актуальних проблем соціальної педагогіки – проблема психокорекційної роботи з дезадаптованими підлітками. На основі теоретичних та соціально-психологічних досліджень розкриваються ті важливі значення, які характеризують психокорекційну роботу з соціально дезадаптованими підлітками. В роботі досліджено та проаналізовано особливості психокорекційної роботи соціального педагога з соціально дезадаптованими підлітками, визначено сутність та завдання соціально-педагогічної роботи з дітьми різної форми дезадаптованої поведінки.

Соціальному педагогу, який працює в системі освіти, консультативних службах, реабілітаційних центрах, часто доводиться проводити психокоригуючу роботу. Метою діяльності соціального педагога є допомога в усуненні перешкод, що заважають успішному самотійному рухові підлітка у світі. Правильно організована соціально-педагогічна діяльність спрямовується на надання комплексної допомоги у розв’язанні особистісних проблем того чи іншого клієнта.

Психокорекційна робота з підлітками заснована на таких же принципах, що й з дітьми, однак, додаються нові компоненти, що відповідають віку. Приступаючи до роботи, соціальний педагог та психолог завжди повинні пам’ятати, що головне у відносинах з підлітком – це взаємоповага й довіра.

Проведений аналіз існуючих підходів до вивчення проблеми психологічної корекції особистості соціально дезадаптованих неповнолітніх показав, що важливим фактором корекції дезадаптованої поведінки є соціальний контроль. Сутність соціального контролю в тому, що він передбачає зусилля найближчого соціального оточення, спрямовані на

попередження дезадаптованої поведінки, покарання девіантів у разі вчинення ними свідомих асоціальних дій, психологічне коригування їхньої поведінки, особистісних відхилень.

Результати дослідження будуть цінними у роботі соціального педагога. Це дає можливість соціальному педагогу підібрати адекватні засоби впливу для налагодження взаємовідносин між підлітками, що мають схильність до дезадаптованої поведінки.

Ключові слова: психокорекція, дезадаптована поведінка, дезадаптовані підлітки, соціальний педагог, психолог, соціально – педагогічна допомога.

The article is devoted to one of the urgent problems of social pedagogy – the problem of psychocorrectional work with unadapted adolescents. The important values that characterize psycho-correction work with socially disadapted adolescents are opened on the basis of theoretical and socio-psychological research. It is explored and analyzed the features of psychocorrectional work of social pedagogue with socially disadapted adolescents determined, the essence and tasks of social pedagogical work with children of various forms of maladaptation behavior in the work.

A social pedagogue, which works in the systems of the community, congregation services, rehabilitation centers, it is advisable to work on psycho-correcting work. The aim of the action of social pedagogue is to help eliminate obstacles that interfere with the successful independent movement of a teenager in the world. Provisional guidelines for cooperative activities are aimed at providing a comprehensive range of services in connection with the provision of services to a client or other client.

Practicing work with adolescents is based on the same principles as with children, but are added the new components corresponding to the age. Taking care to help you, a social educator, and all of you, always must remember you that the main thing in relationships with teenagers is to have confidence and trust.

The previous analysis of the study of the problem of psychological control personality of co-deductible non-perennials, which is an important factor in the correction of the disadvantageous behavior is the coincidental control. Essential coincidental control is that it provides for the closure of coincidental activities aimed at preventing a disadvantageous behavior, the persecution of detainees in the course of their deliberate asocial actions, psychological using and the systematic control of their deviation.

The results of the study will be valuable in the work of a social educator. This enables social educators to find adequate means of influencing the relationship between adolescents who have a tendency to disadapted behavior.

Key words: psychocorrection, unadapted behavior, disadapted adolescents, social pedagogue, psychologist, social and pedagogical help.

Постановка проблеми. Процеси трансформації, які мають місце сьогодні в сучасному українському суспільстві, супроводжуються досить глибокою кризою, котра охопила всі сфери суспільства. На сучасному етапі розвитку України перед науковцями постає доволі складне завдання – осмислити причини цієї кризи. Фактично український соціум знаходиться сьогодні у стані ціннісно-нормативної дезінтеграції, тобто соціальної анемії, яка виявляється як на макро-, так і на мікросоціальному рівнях організації суспільства [4, с. 115].

При цьому відбувається заповнення соціального простору різноманітними проявами соціальної дезадаптації (злочинність, екстремізм, наркоманія, пияцтво, суїцидальні нахили тощо), що супроводжується порушенням або ігноруванням значною частиною індивідів існуючих норм права та моралі. В умовах кризового стану суспільства особистість опинилася в складній ситуації вибору цінностей, пріоритетів, засобів адаптації. І, на жаль, найбільш гостро це відчувається саме в

підлітковому віці. Беззаперечним є той факт, що підлітки – це найближче майбутнє країни, її майбутні трудові ресурси, важливий потенціал її сталого розвитку. Проте підлітковий вік є найбільш складним періодом розвитку особистості [7, с. 365]. Саме цей період є сприятливим як для прогресивного становлення підлітка (формування системи моральних цінностей, переконань, пошуку свого місця в дорослому світі, у професійній діяльності), так і для розвитку відхилень у цьому процесі. Саме тому, серед глобальних проблем оздоровлення суспільства особливе й дуже важливе місце посідає створення й запровадження в педагогічну практику працюючої системи профілактики та корекції соціально-психологічної й шкільної дезадаптації дітей.

Аналіз досліджень і публікацій. Питаннями соціально-педагогічної допомоги дезадаптованим підліткам займалися такі вчені як: С. Бородуліна, В. Бочарова, Я. Гилянський, І. Зверева, Ю. Клейберг, Н. Максимова, Т. Туляк, С. Хлебик, М. Шакурова, О. Гуляр, З. Зайцева, А. Зінченко, А. Капська, та багато інших. Водночас, попри чисельну увагу до досліджуваної проблематики з боку науковців, труднощі в спілкуванні з такими підлітками – все ще залишаються однією з найгостріших проблем, із якою останнім часом усе частіше стикаються соціальні педагоги та психологи. Все вище сказане й обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Мета статті – проаналізувати теоретичні та практичні аспекти технології психокорекційної роботи з дезадаптованими підлітками.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає Я. Гилянський, соціально дезадаптованою визнається поведінка, котра є наслідком порушення процесів пристосування індивіда до умов навколишнього середовища.

Термін “адаптація” – це процес пристосування дитини до соціального середовища, опанування нею цінностей, традицій, моралі, стереотипів спілкування, норм поведінки, тобто усього того, що складає культуру людини. Якщо дитина, з різних причин, порушує утверджені уявлення суспільства щодо соціальної прийнятності поведінки, не дотримується соціальних норм, то її поведінка визначається соціально дезадаптованою. Діалектика феномену “порушення соціальних норм” розглядається так, що дезадаптована поведінка виступає як деструктивна (негативна), так і революційна (позитивна) тенденція. Історичний досвід підводить нас до того, що особи, вчинки котрих суперечать традиційним уявленням та стереотипам, підлягали критиці, були переслідувані та гнані, а в кінці – визнавалися новаторами. Існує маса прикладів, коли люди, котрих вважали небезпечними в суспільстві, насправді помагали його розвитку, оскільки їхні вчинки ламали старі уявлення та ціннісні орієнтири [3, с. 356].

Як зазначає Т.Швець, нерідко симптоми дезадаптації зовні не виявляються, але дитина дуже боляче переживає всі шкільні проблеми (це супроводжується тривогою, відсутністю апетиту й розладом сну), тобто в неї спостерігаються реакція як активного, так і пасивного протесту. Це може виявитися в настороженості, невпевненості, агресивності без причини. При цьому, досліджуючи прояви соціально-дезадаптованої поведінки підлітків, А. Гусєв виокремлює такі її основні види:

- адиктивна – поведінка особи, котра обтяжена хімічною залежністю, наприклад, від наркотиків, алкоголю чи других хімічних речовин;
- делінквентна – виконання дрібних порушень закону, за котрі підлітків не часто притягають до відповідальності;
- обумовлена гіперздібностями людини – талант у одній сфері дуже часто супроводжується девіантною поведінкою в повсякденному житті;

- патохарактерологічна – поведінка особи, що обумовлена патологічними переминами характеру, котрі утворились у ході виховання;
- психопатологічна – обумовлена присутністю психічного захворювання в особи [1, с. 50].

Сучасні педагоги і психологи вважають основним фактором формування соціально дезадаптованої поведінки соціальні передумови. До соціальних передумов належать такі: стійкість соціальних стандартів поведінки учня в школі, часту зміну шкіл (наприклад, у родинах військових), надмірну перевантаженість шкільної програми через психофізіологічні особливості дитини. До соціальних факторів належать також сімейні (конфлікти, алкоголізм, рання психологічна депривація) та шкільні (конфлікт із педагогами, неврахування ними особистісних рис дітей, неприйняття в колективі однокласників) (І. Калачева) тощо. Педагог О. Балакірева як передумову дезадаптації виділяє соціально-педагогічну занедбаність.

У зв'язку із соціальним неблагополуччям зростає кількість дітей, що виховуються в умовах емоційної депривації, гіперопіки, бездоглядності, а нерідко й жорстокої поведінки. Батьки в таких випадках не несуть ніякої відповідальності за навчання та виховання своєї дитини. Цинізм, брутальність, незацікавленість і негативний соціальний приклад батьків негативно впливають на дітей, затримують і спотворюють їхній своєчасний морально-етичний і духовний розвиток, формування трудових і вольових установок. Природа соціально-педагогічної діяльності із дітьми неоднакової дезадаптивної поведінки полягає у організації підвищеної турботи, виховання в них почуттів власної гідності, упираючись на позитивні атрибути характеру; попередження чи подолання неоднакових відхилень в поведінці; у встановленні контакту із особою, яка перевиховується. Метою діяльності соціального педагога є допомога в подоланні кризи самостійно перетворити життя. Правильно упорядкована соціально-педагогічна діяльність спрямовується на дачу комплексної допомоги у розв'язанні особистісних проблем того чи іншого клієнта [5, с. 87].

Вона включає таких 3 аспекти:

1. Соціальний – розвиток та набуття соціальних якостей людини, досвіду спілкування та засвоєння соціальних норм поведінки.
2. Культурний – ознайомлення із навколишнім світом, культурою поведінки та стосунків, культурними цінностями суспільства та відповідною освітою.
3. Психолого-педагогічний – психічний і особистісний розвиток людини, навчання та виховання у сім'ї, в дитячому садку, школі.

Соціальний педагог зобов'язаний проводити такі шляхи соціально-педагогічної діяльності:

1. Профілактика мотивів та наслідків девіації, особливо із тими дітьми, котрі перебувають в несприятливих ситуаціях соціалізації, визначаються негативною позицією, а також із тими, хто ступив на шлях асоціальної та протиправної поведінки.
2. Організація вільного часу, оскільки беззмістовне дозвілля є основоположним фактором ризику.
3. Посередницька діяльність, яка стосується залучення до роботи учителів, батьків, співробітників поліції, лікарів, громадськості.

Психокорекційна робота з підлітками заснована на тих же принципах, що й з дітьми. У той же час тут, природно, додаються нові компоненти, що відповідають віку. Приступаючи до роботи, психолог завжди повинен пам'ятати, що головне у відносинах з підлітком – це взаємоповага й довіра. Те, що говорить підліток,

повинне залишатися таємницею. Його проблеми можуть бути обговорені з батьками й педагогами тільки на прохання й за згодою підлітка. Втрата довіри, розголошення таємниці, навіть мимовільне, є великою психологічною травмою й може привести до самих непередбачених наслідків. При виявленні загально-психологічних особливостей підлітка варто звернути увагу на наявність акцентуації характеру, систему самооцінок і взаємоцінок, мотиваційну структуру особистості. Обов'язкове дослідження процесів мислення [3, с. 355]. У випадку виявлення перекручувань процесу мислення психологічна корекція неприпустима, обов'язкова консультація психіатра. Підліток звичайно активно прагне до зміни, поліпшенню свого характеру, часто навіть випробовує ненависть до себе за своє “слабовілля” або “запальність”. Тому одним з основних завдань психолога є визначення провідної проблеми й чітке формулювання її механізму.

Перетворення людського індивіда в особистість відбувається в процесі адаптації. Адаптація, таким чином, є процесом пристосування дитини до соціального середовища, що включає в себе засвоєння мови, норм поведінки, моральних цінностей – загалом, усього того, що становить культуру суспільства. Процес входження дитини в соціальне середовище під керівництвом дорослої людини називається вихованням. Останнє являє собою комплекс впливів, що забезпечують соціалізацію індивіда. Основним завданням дорослого тут є передача дитині тих моральних цінностей і норм поведінки, які відповідають вимогам суспільства. Якщо ж дитина не засвоює позитивний соціальний досвід, не може адаптуватися до зразків поведінки й вимог вихователя (який у даній ситуації персоніфікує для дитини соціум у цілому), то процес соціалізації порушується, а поведінка дитини стає соціально дезадаптованою.

У практиці виховання існує безліч термінів, що позначають соціально дезадаптованих дітей: недисципліновані, важкі, педагогічно запущені, важковиховувані з відхиленнями і поведінці, схильні до правопорушень, соціально запущені й т.д. [8, с. 58]. Найчастіше ці терміни вживаються як синоніми. Наприклад, спочатку недисциплінованість, потім це переходить у важковиховуваність, потім у педагогічну занедбаність, соціальну й т.д. Термін “важковиховуваність” є найбільш вдалим, оскільки семантика цього слова відбиває суть процесу соціальної дезадаптації особистості, що формується, містячи в собі три елементи: вихователь, дитина і їхня взаємодія. Вона проявляється в опірності дитини педагогічним впливам дорослого.

Важковиховуваність неповнолітніх є наслідком недостатнього засвоєння дитиною позитивного соціального досвіду. У той же час, відзначаючи важковиховуваність учня, ми ще не вправі робити висновок про наявність відхилень у його моральному розвитку, оскільки його опірність педагогічним впливам може породжуватися іншими елементами даного явища: самим вихователем або характером взаємодії вихователя й вихованця. Ще менше підстав ми маємо для того, щоб виразно судити про відхилення в розвитку особистості або психіки важковиховуваного учня. Більше того, наші дослідження показують, що далеко не всі діти, що пручаються педагогічним впливам і порушують норми поведінки (тобто по всіх ознаках соціально дезадаптовані), є важковиховуваними. Наскільки зв'язана соціально дезадаптована поведінка (і його основний прояв – важковиховуваність) неповнолітніх з відхиленнями в психічному й особистісному розвитку? Зв'язок цей досить своєрідний [2, с. 62].

У деяких випадках патопсихологічна симптоматика пов'язана із соціальною дезадаптацією, інші ж підлітки, нічого не помічають і вважають свою поведінку

нормою і тому вони, настільки соціально дезадаптовані, що викликають серйозну тривогу в навколишніх. Це обумовлено, з одного боку, складністю роботи з неповнолітніми, котрим властиво соціально дезадаптоване поведіння; з іншого боку, з тим, що вчителі, вихователі, шкільні психологи обов'язково зіштовхуються з необхідністю працювати із цим контингентом учнів і часто саме їм треба здійснювати первинну диференціацію, з'ясувати причини порушення процесу соціалізації й, по можливості, вирішувати питання про те, як усунути їх або наслідки. Проведений аналіз існуючих підходів до вивчення проблеми психологічної корекції особистості соціально дезадаптованих неповнолітніх показав, що важливим фактором корекції дезадаптованої поведінки є соціальний контроль [6, с. 25].

Сутність соціального контролю в тому, що він передбачає зусилля найближчого соціального оточення, спрямовані на попередження дезадаптованої поведінки, покарання девіантів у разі вчинення ними свідомих асоціальних дій, психологічне коригування їхньої поведінки, особистісних відхилень. Соціальний контроль може здійснюватися правовими органами, які використовують примусові заходи, різними соціальними інститутами та організаціями (які в разі дезадаптованої поведінки застосовують економічні або організаційні санкції), а може виражатися у формі негативної громадської думки та остракізму. Існують такі основні різновиди впливів за порушення соціальних (та правових) норм, що діють як інструменти соціальної корекції: ізоляція, що застосовується з метою відокремлення девіанта від інших людей і передбачає не стільки реабілітацію, скільки забезпечення захисту громадян від шкоди, що може завдати їм девіант; обмеження волі не ізолює девіанта від суспільства, але передбачає контроль контактів девіанта з іншими людьми: він має перебувати під постійним наглядом на певній території, що надає йому можливість засвоїти стереотипи поведінки в суспільстві [10, с. 232].

Отримати повну свободу дезадаптований підліток зможе, коли буде готовий дотримуватися норм суспільства без зовнішнього контролю; ресоціалізація змінює людину завдяки цілеспрямованій системі впливів на життєві цінності й особистість в цілому, через що зникають детермінанти девіантної поведінки і колишній девіант може повернутися в соціум і здійснювати свої ролі в суспільстві. Найкращим шляхом оптимізації соціальної ситуації розвитку таких дітей буде спрямування їхньої активності в сферу соціально схвалюваної продуктивної діяльності, не пов'язану з навчанням. Припинення навчання та рання професійна діяльність є засобом створення умов психологічної корекції підлітків з дезадаптованою поведінкою. Звісно, суспільні стереотипи щодо обов'язкової освіти принаймні на рівні повної шкільної, технікуму або коледжу часто є перешкодою для таких життєвих змін. Проте позитивна адаптація можлива тільки завдяки продуктивній діяльності, набуттю трудових навичок, професійного досвіду, внаслідок чого відбувається й розвиток особистості, підвищення рівня самоповаги, відчуття дорослості. Надалі, в міру збільшення соціальної адаптованості, зміцнення впевненості в собі та самоприйняття, молода людина зазвичай продовжує навчання, але робить це вже на зовсім іншому рівні – свідомо, самостійно, наполегливо й успішно [7, с. 368].

Роль соціально-психологічної допомоги є важливою й на етапі вибору професії особами з біологічно зумовленою соціальною дезадаптацією. Вибір професійної діяльності для осіб з викривленим психічним розвитком, зокрема акцентуаціями, має свої особливості. Відповідно до типу акцентуації, тут є свої показання та обмеження. Психологічна допомога включає психологічне консультування, психокорекцію та

психотерапію. У реальному процесі психологічної допомоги завжди присутні елементи всіх трьох складових, тобто це є триєдиний процес. Зрозуміло, що завдання консультативної та психокорекційної роботи відрізняються від завдань психологічного обстеження. Якщо обстеження має на меті виявити порушення психічної діяльності, особистісні особливості, то завданням психокорекції та консультування є компенсування наявних порушень у психічному розвитку, поліпшення функціонування психічних процесів, допомога у вирішенні внутрішніх конфліктів особистості [2, с. 65].

Консультативна робота психолога спрямована на те, щоб за допомогою спеціально організованого процесу спілкування актуалізувати у клієнта його психологічні ресурси та здібності, які можуть забезпечити вихід з важкої життєвої ситуації. При цьому увага зосереджується не стільки на проблемі, скільки на ресурсах особистості клієнта, його можливостях. Психологічна корекція – метод комплексного психологічного впливу на мету, мотиви поведінки суб'єкта, на його особистість у цілому, а також на розвиток певних психічних функцій: пам'яті, уваги, мислення. Головним завданням є компенсація порушень у функціонуванні психічних процесів, виправлення особистісних дисгармоній, засвоєння нових позитивних навичок поведінки, спілкування тощо [8, с. 60].

Психологу, який працює в системі освіти, консультативних службах, реабілітаційних центрах, закладах системи виконання покарань, часто доводиться проводити психокоригуючу роботу. Важко виокремити певний набір технік даного виду діяльності, оскільки залежно від досвіду психолога, місця та умов праці, контингенту використовуються різні методи та методики психологічної корекції. Найбільш прийнятними є “екологічні” методи, тобто такі, які не можуть привести до негативних наслідків і частіше використовуються в роботі з дітьми та підлітками.

Психокорекційна робота включає такі основні види, як індивідуальна та групова психологічна корекція, психотренінг, робота із сім'єю. На відміну від психологічної корекції психотерапія – це комплексний лікувальний вербальний і невербальний впливи на емоції, судження та самосвідомість людини у разі психічних, нервових і психосоматичних захворювань. Методи клінічної психотерапії – гіпноз, навіювання та самонавіювання, раціональна терапія. Ці методи мають на меті пом'якшення чи ліквідацію хворобливої симптоматики. Психокорекція є однією з найбільш складних форм психологічної роботи й потребує постійного професійного вдосконалення фахівців. Для підтримання високого рівня компетентності необхідно брати участь у роботі професійних асоціацій, підвищувати свій освітній рівень і розширювати зв'язки з іншими фахівцями, які ведуть психокорекційну роботу.

Роботу психокорекційної групи, тобто групову психокорекцію, можна розцінювати як самостійний напрям групової роботи лише в тому сенсі, що вона розглядає клієнта в соціально-психологічному плані, в контексті його стосунків і взаємодій з оточуючими, розсуваючи тим самим межі корекційного процесу і концентруючись не тільки на клієнті та його внутрішньоособистісній проблематиці, але й на суб'єкті в сукупності його реальних стосунків і взаємодій з оточуючим світом. Основні характеристики (склад, мета, тривалість роботи, засоби) психокорекційної групи визначається її типом. Залежно від досвіду психолога, місця та умов праці, контингенту використовуються різні методи та методики психологічної корекції. Використання недостатньо усвідомлених, тобто теоретично не осмислених, не співвіднесених з особливостями клієнтів та невміло спрогнозованих за

наслідками, погано засвоєних та не відпрацьованих прийомів і технік є порушенням етичних принципів кодексу психолога. Наприклад, у ході психологічної корекції підліток усвідомив, що агресивність є негативною якістю особистості, і вже почав застосовувати техніки, щоб замінити свої агресивні стереотипи реагування на більш соціально прийнятні. Якщо після цього він змушений повертатись до соціального середовища, де саме агресивні прояви забезпечували йому виживання, відбудеться погіршення його життєвої ситуації [3, с. 141].

Класично виділяють три основних види психологічної допомоги: психологічне консультування, психокорекція й психотерапія. Основною метою консультування є формування особистісної позиції, специфічного світогляду й поглядів на життя, принципів й непринципових сторін існування, ієрархії цінностей. Завданням психокорекції є випрацювання й оволодіння навичками оптимальної для індивіда й ефективної діяльності для збереження психічного здоров'я, сприяння особистісному зростанню й адаптації індивіда в суспільстві. У психотерапії у вузькому значенні терміну завданням є купірування психопатологічної симптоматики, через яке передбачається досягнення внутрішньої й зовнішньої гармонізації особистості.

Вибір методів психологічної допомоги при дезадаптаціях залежить від теоретичного напрямку, в рамках якого планується надання цієї допомоги. Вибір напрямку визначається рядом чинників: кваліфікацією і пріоритетами спеціаліста; особливостями особистості; специфікою проблеми; контекстом ситуації [4, с. 115].

Завдання психокорекційної роботи:

1. У ході занять психолог має створити безпечне виховальне середовище. Відчуття безпеки й захищеності є основою для самовираження і розкриття. Якщо йдеться про дитину, то, крім цього, потрібні й виховні впливи. Що стосується дорослих, то замість виховальних психолог застосовує впливи, що спонукають клієнта до самовдосконалення.
2. Розпізнати в соціально дезадаптованій поведінці тип дезадаптації й визначити соціальні потреби, які хоче задовольнити людина цією поведінкою.
3. Сприяти формуванню позитивного "Я". Виходячи з того, що ресоціалізація людини відбувається завжди завдяки формуванню гармонійності та особистісної зрілості, починати психокорекційну роботу треба з формування позитивного "Я", тобто самоприйняття. Соціально дезадаптована поведінка часто є "самоствердженням навпаки". Людина з негативним "Я", не поважаючи і не цінуючи себе, до інших ставиться так само. Виправлення самооцінки відбувається тільки з допомогою іншої людини, самостійно це зробити неможливо. Отже, психолог передусім має спрямувати свої зусилля на формування адекватної самооцінки у клієнта.
4. Забезпечити усвідомлення учасником психокорекції доцільності дотримання соціальних норм. Для виконання цього завдання обов'язково потрібно встановити правила поведінки під час занять, зокрема, межі дозволеного у спілкуванні, ввести санкції за порушення правил. Конкретні різновиди санкцій мають бути обов'язково попередньо узгоджені з клієнтом.
5. Формувати у клієнта прагнення розвивати самоконтроль і засвоїти навички прояву негативних емоцій соціально прийнятним способом.
6. Заохочувати клієнта до позитивних зрушень в особистісному зростанні, тобто підтримувати у нього прагнення до самовдосконалення.

З метою практичного вивчення психокорекційної роботи з соціально дезадаптованими підлітками, як об'єкти виступила група підлітків – учні одного з 8-х класів середньої школи м. Івано-Франківська, віком 12–13 років. З них 11 хлопців (56%) і 9 дівчат (44%); Абсолютна більшість – з повних родин та з середнім рівнем доходів. Особливості виховання: суворий контроль над поведінкою (34%), співробітництво (18%), обмеження самостійності (22%), велика самостійність (9%), співробітництво з середнім навчальним закладом (17%). При цьому, у 82% відносини в родині близькі й дружні, у 12% – “нормативні”, на відсутність взаєморозуміння вказали 6% респондентів.

Випробувані за рівнем проявів дезадаптованої поведінки розділилися: підлітки з низьким рівнем дезадаптованості – 14%; підлітки із середнім рівнем дезадаптованості – 69%; підлітки з високим рівнем дезадаптованості – 17%.

З урахуванням вище сказаного, була створена програма психологічної корекції нахилів до дезадаптованої поведінки, основна частина якої представлена комплексом спеціальних вправ. При цьому, на мою думку, робота з психокорекції повинна поєднувати модулі розвитку креативності та соціально-психологічного розвитку (комунікативного, рольового).

Отже, психокорекційна робота повинна будуватися на використанні когнітивних (формування аналітичних здібностей, здатності до переживань, логічного пошуку шляхів вирішення конфліктів методами діалогу і компромісу, а не агресії), емоційно-вольових (розігрування критичних ситуацій; навчання конструктивним типам поведінки) та поведінкових (оволодіння техніками самоконтролю для профілактики небажаних поведінкових імпульсів) інструментів корекції. Така побудова обумовила і вибір методів психокорекції: рольове програмування моделей бажаної поведінки, ауторелаксація, групова дискусія, психогімнастика. Водночас, як зазначають вчені, провідною стратегією пошуку нових підходів до корекції дезадаптованої поведінки сьогодні вважається побудова розвивальних та корекційних соціальних середовищ, створення реабілітаційного простору [9, с. 98].

Висновки. Соціально дезадаптована поведінка – це система вчинків, або окремі вчинки, які входять у протиріччя з існуючими у суспільстві нормами. Дезадаптація підлітків – одна з найактуальніших проблем сучасного суспільства через те, що відомості щодо поширення цього явища хоча й різняться, але однаково вражають, бо кожен із підлітків – майбутнє суспільства, держави, людства загалом; тенденція до зростання дитячої дезадаптації вказує на недостатність, непослідовність і теоретичну необґрунтованість кроків, спрямованих на вирішення цієї проблеми з боку держави та суспільства.

Сучасні педагоги і психологи вважають основним фактором формування соціально дезадаптованої поведінки соціальні передумови. До соціальних передумов належать такі: стійкість соціальних стандартів поведінки учня в школі, часту зміну шкіл (наприклад, у родинях військових), надмірну перевантаженість шкільної програми через психофізіологічні особливості дитини. До соціальних факторів належать також сімейні (конфлікти, алкоголізм, рання психологічна депривація) та шкільні (конфлікт із педагогами, неврахування ними особистісних рис дітей, неприйняття в колективі однокласників) (І. Калачева) тощо.

Основним вираженням дезадаптованої поведінки у підлітків є явище, яке в народі прийнято називати “важковиховуваність”. Важковиховуваність виявляється в спротиві дитини виховним впливам. Важковиховуваність є результатом недостатнього засвоєння позитивного соціального досвіду. В процесі подальшого поглиб-

лення соціальної дезадаптації відбувається перехід спочатку до делінквентних, а з часом, і до кримінальних типів поведінки. При цьому, сутність соціально-педагогічної роботи з дітьми різної форми дезадаптованої поведінки полягає: в забезпеченні підвищеного піклування, послідовному вихованні у дітей та підлітків почуття власної гідності, шляхом стимуляції позитивних рис характеру; в подоланні або попередженні різних відхилень у поведінці; у встановленні контакту з перевиховуваним. Мета соціального педагога та психолога при роботі з такими дітьми полягає у тому, щоб сприяти подоланню кризових станів.

У контексті спрямування соціально-педагогічної діяльності, доречно говорити про соціально-педагогічну роботу з конкретним підлітком або соціальною групою на рівні суб'єкт-суб'єктної взаємодії, котра реалізується культурно-дозвіллевою, профілактичною, реабілітаційною, корекційною та просвітницькою функціями. Існує певний зв'язок між дезадаптованою поведінкою і властивостями особистості, а точніше – комплексом властивостей. Але останні самі по собі, навіть взяті системно, не можуть виступати безпосереднім механізмом дезадаптованої поведінки. Опосередковуючими ланками тут є трансформація ієрархії мотивів під впливом оточуючого середовища та формування відповідної дезадаптованої спрямованості.

Література

1. Швець Т. М. Соціальна дезадаптація підлітків у теоретичному контексті: сутність і причини виникнення / Т. М. Швець // Збірник наукових праць "Педагогічні науки". 2016. № 69. том 3. С. 49-53.
2. Діагностика і корекція індивідуального розвитку учнів в процесі навчання: [зб. наук. праць / за ред. С. А. Гончаренко, Л. О. Кондратенко]. К.: НПЦ Перспектива, 2002. Вип. 1. С. 59-68.
3. Гишинский Я. И. Социология девиантного поведения: учеб. пособие / Я. И. Гишинский, В.С. Афанасьев. СПб.: Питер, 1993. 356 с.
4. Гусев А. И. Психология социально дезадаптованной поведінки / А. И. Гусев // Міжнародна конференція "Впровадження відновного правосуддя в Україні: висновки та перспективи". Київ, 2006. С. 114-116.
5. Дворецька Г. В. Соціологія : Навчальний посібник / Г. В. Дворецька К. : КНЕУ, 2009. 472 с.
6. Підлубна Н. Соціальна дезадаптація школярів : профілактика та корекція. Психолог. Шкільний світ. 2017. № 18/19. С. 21-32.
7. Лукашевич М. П., Семигіна Т.В. Соціальна робота (теорія і практика): підручник. Київ: Каравела, 2011. 368 с.
8. Максимова Н. Ю. Психологічні аспекти проблеми підготовки фахівців для роботи з девіантними підлітками. Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика / Н. Ю. Максимова // Матеріали Всеукр. наук. практ. конф., 25-27 листопада 2002/Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України; ред. С. Д. Максименко. К., 2002. С. 57-61
9. Коротков П. В. Профілактика та корекція девіантної поведінки молоді у діяльності соціальних служб / П. В. Коротков Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. : Психологічні науки. 2013. Вип. 114. С. 98-102.
10. Мартинюк І. А. Патопсихологія. Навчальний посібник / І. А. Мартинюк. К.: Центр учбової літератури, 2008. 208 с.

References

1. Shvets T. M. Social disadaptation of adolescents in theoretical context: the nature and causes of occurrence / T. M. Shvets // Collection of scientific works "Pedagogical sciences". 2016. No. 69. Volume 3. P. 49-53.
2. Diagnostics and correction of individual development of students in the process of learning: [SB. sciences Works / ed. S.A. Goncharenko, L.O. Kondratenko]. K. : NPC Perspective, 2002. Proceedings. 1. P. 59-68.
3. Gilinsky Y.I. Sociology of Deviant Behavior: Study. allowance / Y.I. Gilinsky, V.S. Afanasyev St. Petersburg: Peter, 1993. 356 p.
4. Gusev A.I. Psychology of Socially Disadapted Behavior / A.I. Gusev // International Conference "Implementation of restorative justice in Ukraine: conclusions and perspectives". Kyiv, 2006. P. 114-116.

5. Dvoretzkaya G.V. Sociology: Textbook / G. V. Dvoretzkaya K.: KNEU, 2009. 472 с.
6. Sublubna N. Social disadaptation of schoolchildren: prevention and correction. Psychologist. School world 2017. No. 18/19. Pp. 21-32.
7. Lukashevich M.P., Semigina T.V. Social work (theory and practice): a textbook. Kyiv: Karavela, 2011. 368 p.
8. Maksimova N. Y. Psychological aspects of the problem of training specialists for working with deviant adolescents. Problems of Deviant Behavior: History, Theory, Practice / N. Yu. Maximov // Materials of Allukr. sciences practice Conf., November 25-27, 2002 / Institute of Psychology. GS Kostyuk of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine; edit S. D. Maksimenko. K., 2002. pp. 57-61
9. Korotkov P.V. Prophylaxis and Correction of Deviant Behavior of Youth in the Activities of Social Services / P.V. Korotkov Visnyk of Chernihiv National Pedagogical University. Ser : Psychological Sciences. 2013. Issue 114. P. 98-102.
10. Martyniuk I. A. Pathopsychology. Tutorial / IA Martyniuk. K.: Center for Educational Literature, 2008. 208 p.

Одержано статтю: 15.08.2019

Прийнято до друку: 29.08.2019

УДК 37.013.42

DOI: 10.15330/esu.16.166-174

Галина Лемко,

кандидат педагогічних наук, доцент,
ДВНЗ “Прикарпатський національний університет
ім.В.Стефаника” (м. Івано-Франківськ, Україна)

Galyna Lemko,

Candidate of pedagogical sciences (PhD),
Associate Proffesor, Vasyl Stefanyc Precarpathian
National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
halyna.lemko@pu.if.ua

Наталія Карнович,

студент, ДВНЗ “Прикарпатський національний
університет ім.В.Стефаника”
(м. Івано-Франківськ, Україна)

Nataliia Karpovych,

student, Vasyl Stefanyc Precarpathian National
University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
lnatalka63@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ І ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ З РІЗНИХ ТИПІВ НЕПОВНИХ СІМЕЙ

FEATURES OF DEVELOPMENT AND BEHAVIOR OF CHILDREN OF VARIOUS TYPES OF INCOMPLETE FAMILIES

Стаття присвячена одній з актуальних проблем соціальної педагогіки – проблема різноманітних особливостей розвитку і поведінки дітей з різних типів неповних сімей. На основі теоретичних та соціально-психологічних досліджень розкриваються ті важливі значення, які характеризують особливості розвитку і поведінки у дітей відповідно до певного типу неповної сім'ї. В роботі досліджено та проаналізовано особливості взаємовідносин дітей з батьками в різних типах неповних сімей.

Дослідження показало, що у всіх типах неповних сімей переважає менш високий рівень сімейних взаємовідносин. У всіх типах неповних сімей, окрім позашлюбної сім'ї, переважає суворість виховних установок батьків. Діти з розлучених та дистантних сімей більш самотійні, ніж діти з осиротілих та позашлюбних сімей. У дітей з усіх типів